

شناسایی گیاهان دارویی منطقه ارسباران و مطالعه دانش بومی مردم محلی (مطالعه موردی: جنگلهای ارسباران، حوضه آبخیز مردانقم چای)

اسلام ذوالفقاری^{۱*}، ابراهیم عادل^۲، ولی‌اله مظفریان^۳، ساسان بابایی^۴ و قاسم حبیبی بی‌بالان^۵

*- نویسنده مسئول، دانشجوی دکتری، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، پست الکترونیک: Eslam.zolfeghari@yahoo.com

۲- استاد، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران

۳- دانشیار، بخش تحقیقات گیاه‌شناسی، مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور

۴- استادیار، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران

۵- دانشیار، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر

تاریخ پذیرش: تیر ۱۳۹۰

تاریخ اصلاح نهایی: خرداد ۱۳۹۰

تاریخ دریافت: فروردین ۱۳۸۹

چکیده

گیاهان بومی و اندمیک، ذخایر توارثی گیاهی هر منطقه محسوب می‌شوند و به دلیل دارا بودن صفات مرفولوژیکی مطلوب، مقاومت به آفات و امراض و سازگاری به شرایط اکولوژیک از اهمیت خاصی برخوردارند. این تحقیق با هدف شناسایی گیاهان دارویی از فلور ارسباران، حوضه مردانقم چای و مطالعه دانش بومی مردم محلی مرتبط با گیاهان دارویی و عوامل مؤثر بر آن، انجام شده است. برای دستیابی به این هدف، پس از شناسایی فلور منطقه و تفکیک گیاهان دارویی، به جمع‌آوری اطلاعات با ارائه پرسشنامه، به صورت تصادفی از جمعیت بالای ۲۰ سال به تعداد ۱۸۰ نمونه، پرداخته شد. نتایج نشان داد که ۳۰٪ از فلور منطقه شامل گیاهان دارویی با ارزش است که متعلق به ۵۶ جنس و ۳۰ خانواده گیاهی می‌باشد و با توجه به برداشت گیاهان برای مقاصد دارویی توسط مردم محلی، خانواده‌های Umbelliferae, Urticaceae, Rosaceae, Compositae, Labiatae, Grossulariaceae به ترتیب دارای بیشترین مصرف در منطقه می‌باشند. نتایج تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده از پرسشنامه‌ها در نرم‌افزار SPSS، با آزمون ناپارامتری kruskal-Wallis و ضریب همبستگی اسپیرمن نشان داد که از میان فاکتورهای مؤثر بر میزان شناخت گیاهان دارویی موجود در منطقه، رابطه بین شناخت و دسترسی به خانه بهداشت جهت درمان در روستا معنی‌دار است ($P=0/05$). یعنی دسترسی به پزشک، بر میزان آشنایی مردم محلی با گیاهان دارویی، مؤثر بوده است و همچنین رابطه آن با میزان دسترسی جنگل‌نشینان به شهرهای اطراف جهت معالجه نیز معنی‌دار است ($P=0/01$), یعنی محدودیت تردد، بر میزان شناخت گیاهان دارویی توسط جنگل‌نشینان، اثرگذار بوده است، ولی رابطه بین شناخت گیاهان دارویی با سن و سطح تحصیلات افراد و میزان مصرف داروهای شیمیایی در شناخت گیاهان دارویی تأثیری نداشته است ($P=0/05$).

واژه‌های کلیدی: اندمیک، مطالعه دانش بومی، آزمون ناپارامتری kruskal-Wallis، ضریب همبستگی اسپیرمن.

مقدمه

گیاهان دارویی به گستره وسیعی از گیاهان اطلاق می‌شود که در درمان یا پیشگیری از بروز بیماری مورد استفاده قرار می‌گیرند. در تعریف دیگر، گیاه دارویی گیاهیست که دارای مواد مؤثره مشخصی است و در درمان بیماری بکار می‌رود و نام آن گیاه در یکی از فارماکوپه‌های معتبر بین‌المللی (Pharmacopoeia) از دو کلمه یونانی Pharmakon به معنی دارو و Poies به معنی ساختن، تشکیل شده است) ذکر شده باشد. (دوازده امامی، ۱۳۸۲). گیاه دارویی سه جنبه کاربردی دارد: طبی، ادویه‌ای، عطری و برخی در آن واحد دو یا سه جنبه را دارند. ماده دارویی واقعی فقط طبی است، یعنی شفافبخش است (امیدبگی، ۱۳۸۴). در این مطالعه، گیاهان دارویی با استفاده از منابع علمی موجود در حوضه مردانقم چای تفکیک و شناسایی شد و در گام بعدی اثر فاکتورهای مختلف بر دانش بومی مردم محلی (جنگل‌نشینان و روستاییان داخل حوضه)، در ارتباط با شناخت گیاهان دارویی، نیز مورد بررسی قرار گرفت. در این مطالعه فاکتورهای مؤثر طبقه‌بندی و در پرسش‌نامه قید شدند که این عوامل شامل دسترسی به خانه بهداشت جهت درمان در روستا (یعنی دسترسی به پزشک)، میزان دسترسی جنگل‌نشینان به شهرهای اطراف جهت معالجه، سن و سطح تحصیلات افراد و میزان مصرف داروهای شیمیایی بود که با ارائه پرسشنامه، با پرس و جوی محلی مورد بررسی قرار گرفتند. با توجه به تخریب و کاهش روزافزون پوشش گیاهی در منطقه و همچنین تحلیل دانش بومی ساکنان محل، مطالعه و ثبت این دانش و همچنین شناسایی گونه‌های دارویی در حال حاضر لازم و ضروری به نظر می‌رسد. گیاهان دارویی در طول تاریخ

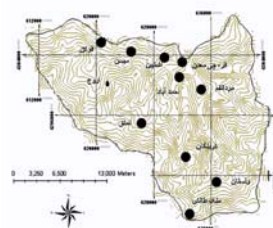
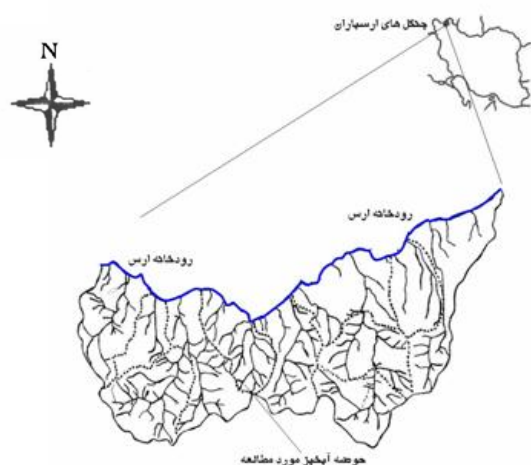
بشر همیشه با انسان قرابت خاصی داشته و آثار دارویی و موارد استفاده آن بر هیچ‌کس پوشیده نیست، اگرچه مصرف گیاهان دارویی با توسعه صنایع شیمیایی محدود شده است، ولی چشم‌انداز استفاده از گیاهان در آینده رو به افزایش است (صمصام شریعت، ۱۳۸۲). امروزه نگرش به گیاهان دارویی به شکل علمی‌تر در قالب علمی به نام فارماکونوزی (Pharmacognosy) صورت می‌گیرد و در این بین به‌طور گسترده از تجربیات گیاه‌شناسان دارویی قدیم استفاده می‌شود (رضوی، ۱۳۸۴). در چهارگوشه جهان طب سنتی و متداول اقوام و ملل مختلف احیاء می‌شود و اصالت و مزیت داروهای گیاهی و سنتی در برابر داروهای شیمیایی بیش از پیش به اثبات می‌رسد. این مطالعه در جنگل ارسباران واقع در شمال غرب ایران در حوضه آبخیز مردانقم چای جهت بررسی دانش بومی جنگل‌نشینان در ارتباط با گیاهان دارویی و عوامل مؤثر بر میزان شناخت گیاهان انجام شده است. هدف از این بررسی، جمع‌آوری تجربه‌ها و اطلاعات مردم روستایی و جنگل‌نشین ارسباران در زمینه شناخت گیاهان دارویی و همچنین مطالعه عواملی که این دانش بومی را تحت تأثیر قرار داده‌اند، می‌باشد. بررسی و شناخت این دانش، به‌عنوان دانش بومی راهکارهای جالب توجهی را در شناخت گیاهان دارویی به ما ارائه می‌دهد. با توجه به اینکه پوشش گیاهی و تنوع گونه‌های گیاهی در بیشتر نقاط جهان رو به زوال بوده و در معرض خطر نابودی است، تشکلهای مختلفی در سطوح جهانی جهت شناسایی گونه‌های گیاهی حاوی خواص دارویی تشکیل شده و اقدامات بسیاری مخصوصاً در کشورهای در حال توسعه انجام داده‌اند. با توجه به گزارشهای سازمان بهداشت جهانی (WHO) بیش از ۸۰٪ مردم جهان از

مواد و روشها

مشخصات منطقه مورد مطالعه

جنگل ارسباران در گوشه شمال غربی در نزدیکی جنگلهای قفقاز در روسیه قرار گرفته است. مساحت جنگلهای آن در حدود ۱۴۰۰۰۰ هکتار با ۱۳۴ کیلومتر مرز احاطه شده است (ثاقب طالبی و همکاران، ۱۳۸۴). ارتفاع این جنگلها از ۴۵۰ متر در قسمت‌های شمالی به ۲۸۴۱ متر در بالاترین ارتفاع خود در قسمت‌های جنوبی ختم می‌شود. با این دید کلی می‌توان نتیجه گرفت که این جنگلها عموماً در یک دامنه شمالی قرار گرفته‌اند.

درمانهای سنتی برای درمان بیماریهای خود استفاده می‌کنند که بخش عظیمی از این درمانهای سنتی شامل استفاده از قسمت‌های مختلف گیاهان است. با شناخت عوامل مؤثر در دانش بومی مردم محلی در ارتباط با گیاهان دارویی، سعی در ثبت این اطلاعات با ارزش کرده و خصوصیات این گیاهان مصرفی را از نظر مواد مؤثره، نیازهای اکولوژیکی و رویشگاهی، بررسی و با توجه به اطلاعات بدست آمده می‌توان در راستای توسعه و کشت گونه‌های مختلف گیاهان دارویی اقدام کرد.

شکل ۱- موقعیت منطقه مورد مطالعه در کشور و ارسباران و روستاهای موجود در عرصه

محدوده شامل دو واحد هیدرولوژیک می‌باشد که برخی از روستاهای آن در حاشیه رود ارس واقع شده‌اند. اطراف حوضه را ارتفاعات قاضی بلاغ، فاطمه خانم، چیچکلو، مش حسن، کلور و خودو احاطه نموده است. رودخانه‌های کرنگان، ونستان و رود کلوز علاوه بر چشمه‌های موجود در منطقه منابع تأمین‌کننده آب نیز

این مطالعه در یکی از حوضه‌های آبخیز این جنگل بنام مردانقم چای جهت مطالعه دانش بومی روستاییان در زمینه گیاهان دارویی (شناخت و مصرف) و عوامل مؤثر بر آن انجام شده است. محدوده مطالعاتی حوضه در مختصات جغرافیایی ۳۸° ۴۰' تا ۳۸° ۵۲' عرض شمالی و ۴۶° ۲۷' تا ۴۶° ۴۰' طول شرقی واقع شده است. این

سطح تحصیلات افراد و میزان مصرف داروهای شیمیایی بود که با پرس و جوی محلی و ارائه پرسشنامه، از جمعیت بالای ۲۰ سال روستاهای داخل عرصه (جنگل ارسباران، حوضه آبخیز مردانقم چای)، به روش نمونه‌گیری تصادفی به تعداد ۱۸۰ نمونه، صورت گرفت. اطلاعات از طریق ارائه پرسشنامه در منطقه جمع‌آوری و داده‌ها به وسیله نرم‌افزار SPSS با ضریب همبستگی اسپیرمن و آزمون ناپارامتری kruskal-Wallis مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

نتایج

در این مطالعه، ۱۹۸ گونه گیاهی اعم از درختی، درختچه‌ای، بوته‌ای و علفی متعلق به ۵۴ خانواده شناسایی شد. با بررسی‌های انجام شده از منابع علمی موجود، ۵۶ گونه درختی، درختچه‌ای و علفی متعلق به ۳۰ خانواده مختلف گیاه دارویی که در یکی از فارماکوپه‌های معتبر دنیا شناخته شده‌اند، شناسایی گردید. مطابق جدول ۱، از این تعداد، ۱۹ گونه شامل گونه‌های درختی و درختچه‌ای و ۳۷ گونه مربوط به گیاهان علفی و بوته‌ایست. در این جدول اسامی گونه‌های دارویی که پراکنش وسیعی دارند، مثل پنیرک (*Malva sylvestris*)، اسفند (*Peganum harmala*)، کیسه کشیش (*Capsella bursa-pastoris*)، ختمی (*Althea hirsute*) و کاکوتی (*Thymus spp*) علاوه بر منطقه مورد مطالعه در بیشتر نقاط دیگر کشور نیز دیده می‌شوند، ذکر نشده است.

بشمار می‌روند. ۵۹/۳٪ از سطح حوضه آن شامل جنگل و ۱۷٪ شامل مرتع و بقیه شامل اراضی کشاورزی، اراضی صخره‌ای، تأسیسات و جنگلهای مخروطی می‌باشد (اداره کل منابع طبیعی استان آذربایجان شرقی، ۱۳۸۵). این بررسی در روستاهای ونستان، کرینگان، احمدآباد، مرزداران، اشتبین، مردانقم، ملک طالش، قشلاق ارامنه، اروج، میسن و اعقال با پرسش از اهالی، صورت گرفته است.

روش بررسی

در این مطالعه، در گام اول جهت شناسایی فلور منطقه، طی جنگل‌گردشی، به نمونه‌برداری و جمع‌آوری گیاهان، به صورت تصادفی پرداخته شد. نمونه‌ها پس از جمع‌آوری و آماده‌سازی به هرباریوم مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور منتقل و شناسایی صورت گرفت. پس از شناخت فلور حوضه مورد مطالعه، با استفاده از منابع علمی موجود (زرگری، ۱۳۵۵، ۱۳۵۶ و ۱۳۸۳؛ سادات طباطبائی و مازندرانی، ۱۳۸۶؛ عرفانی، ۱۳۸۴؛ عماد، ۱۳۵۷ و ۱۳۵۸) و همچنین مطالعه دانش بومی مردم محلی، گیاهان دارویی تفکیک شدند. در گام بعدی مطالعه، گونه‌های گیاهی مورد استفاده توسط مردم بومی جهت درمان شناسایی و در این راستا با ارائه پرسشنامه، به بررسی عوامل مؤثر بر میزان شناخت این گیاهان نیز پرداخته شد. در این تحقیق این فاکتورها شامل میزان حضور خانه بهداشت جهت درمان در روستا (یعنی دسترسی به پزشک)، میزان دسترسی جنگل‌نشینان به شهرهای اطراف جهت معالجه، سن و

جدول ۱- گونه‌های گیاهی دارویی موجود در منطقه مورد مطالعه

منبع	خواص دارویی (در اندام مورد استفاده)	مواد مؤثره، ترکیب‌های شیمیایی (موجود در گل، میوه و سایر اندامهای گیاه)	اسم فارسی	اسم علمی	خانواده
۲۰	برگها، قابض، بندآورنده خون	تانن، اسانس (حاوی ماده Fustet) از ترین‌ها	درخت پر	<i>Cotinus coggygia</i>	Anacardiaceae
۱۹	میوه، قابض، رافع خونروی‌های	تانن، گلوکوزید، اسید			
۹	معده و روده، خونروی در فواصل	گالیک و اسد الاژیک			
	قاعدگی، اختلاط خونی و اسهال	میوه از ترین‌های هیدروکربنی و	سماق	<i>Rhus coriaria L.</i>	Anacardiaceae
	عصاره متانولی برگ، عصاره	اکسیژنه			
	اتانولی و متانولی میوه خواص	برگها ترکیب‌های پلی فنلی حاوی			
	ضد میکروبی	تانن‌های هیدرولیز شونده			
۲۰	میوه و برگ، ضد سرطان	آلکالوئید بربرین Berberine.			
۳۹	ناراحتی‌های کلیوی	بربامین Berbamine، اکسی			
۴۲	اسکوربوت	آکسانتین Oxyacanthine.			
۲۲	رافع مشکلات کبدی ناشی از	کلیدونیک اسید، رزین و تانن،	زرشک	<i>Berberis vulgaris L.</i>	Berberidaceae
	صغرا، کاهش فشار خون	ویتامین C، اسیدهای ستریک و			
		مالیک			
۴	میوه، معرق، مدر، ملین، قی آور،	الکالوئیدی به نام سامبوسین			
۴۲	ضد سرطان، مفید برای	sambucine، ساپونین	انگور کولی	<i>Sambucus nigra L.</i>	Caprifoliaceae
۳۹	سرماخوردگی و ناراحتی‌های	موسیلاژ، اسیدهای آلی			
	مجاری تنفسی				
۱۹	برگ و میوه دارای اثر قابض و در	گلها دارای ساکارز، انورتین،	هفت کول	<i>Viburnum lantana L.</i>	Caprifoliaceae
	پائین افتادگی لته	امولسین، اسید والرینیک و نوعی	جنگلی		
		گلوکزید و میوه اسید والرینیک			
۲۰	پوست گیاه، مسهل و مدر	برگها حاوی اولسین، ماده تلخ،			
	برگها در استعمال خارج بصورت	اسانس ییبل (E. Yieble)،			
	ضماد در کوفتگی‌ها	سالمیتین، ریشه، گل و میوه دارای	آفتی، پلم	<i>Sambucus ebulus</i>	Caprifoliaceae
		اسیدهای آلی، ساپونین، تانن و			
		نوعی قند			
۲۰	میوه و برگ، مسهل و قی آور و در	گالاک تیول، مواد چرب، تانن، قند	گوشوارک	<i>Evonymus latifolia</i> (L.) Mill.	Celasteraceae
	اولسرهای چرکین	و اوونی مین			
۳۹	سرشاخه‌های گلدار دارای خواص	Limonene			
۴	ضد سرطان، کاهش فشارخون،	Borneol			
۳	ضد عفونی کننده، ناراحتی‌های	α -cadinol	بومادران	<i>Achillea millefolium L.</i>	Compositae
۱۱		caryorhylene oxide			
۲۷	گاستریک	α -pinene			

ادامه جدول ۱- گونه‌های گیاهی دارویی موجود در منطقه مورد مطالعه

خانواده	اسم علمی	اسم فارسی	مواد مؤثره، ترکیب‌های شیمیایی (موجود در گل، میوه و سایر اندامهای گیاه)	خواص دارویی (در اندام مورد استفاده)	منبع
Compositae	<i>Cichorium intybus</i> L.	کاسنی	گلوکزید تلخی به نام شیکورین chicorine دارای ویتامین C, B	ریشه و برگها، مقوی، مدر، ملین،	۳۹
				ضد سرطان و ضد کلسترول، عرق	۱۹
				گل کاسنی مقوی اعصاب و ضد	۱۴
				کلسترول	۴۲
					۱۶
Compositae	<i>Anthemis nobilis</i>	بابونه	گل‌ها دارای اسانس روغنی انته‌مین (Anthemine)، تانن فیتوسترول، اسید انته‌میک و گوگرد	گله‌ها، ضدالتهاب، ضد تشنج، نفخ و تب‌بر	۳۶
Compositae	<i>Artemisia absinthium</i> L.	افسنطین، افستتین	ارتاپسین و ابسنطین	سرشاخه‌های گلدار، مقوی معده،	۳
				صفرآور، ضد یرقان، بازکننده	۲۶
				انسدادهای کبدی، ضد سرطان،	
				برای تنظیم کار کیسه‌صفره، همچنین اسانس آن دافع حشرات و برای از بین بردن کره‌ها و انگله‌ها مفید است.	
Cornaceae	<i>Cornus mas</i> L.	ذغال اخته	تانن، مالات کلسیم، گلوکز، ساکارز، اسید گلی اوکسالیک Ac. glyoxalique	میوه، مقوی و قابض	۲۰
Corylaceae	<i>Carpinus betulus</i> L.	ممرز	تانن، نوعی ماده روغنی	برگها، قابض، رفع درد گلو	۲۰
Cruciferae	<i>Alliaria petiolata</i> (M. B.) Cavara & Grande	گندنائی، علف سیر	موم، کاروتین، ساپونارین، قندهای مختلف مانند ساکارز، پنتانوزوگلوکزیدی	شیره گیاه، نیرودهنده، معرق، مدر و ضد اسکوربوت، خلط‌آور و ضد کرم	۲۰
Cucurbitaceae	<i>Ecbalium elaterium</i> A. Rich	خیار وحشی	نام‌الترین Elaterine	ریشه و شیره میوه آن، اثر مسهلی شدید و مدر، پائین‌آورنده فشار خون	۱۹
Cupressaceae	<i>Juniperus communis</i> L.	پیرو	ژونی پیرین، اسیدهای آلی، روغنهای فرار حاوی الکل	میوه، مخدر و خواب‌آور، تصفیه	۲۰
				کننده خون، رفع نزله، نیرودهنده،	۳
				قاعده‌آور	۳۴
Equisetaceae	<i>Equisetum arvense</i> L.	دم اسب	اسید سیلیسیک، اکسالیک، مالیک و آکونی تیک، ساپونین	اندامهای هوایی، ضد سرطان،	۲۱
				حمام با این گیاه برای رفع حالت	۳۹
				افسردگی	۱۴
				ضد تورمی و تعرق، ایجاد بافت	۴۲
				فیبروزی در محل زخم، در بیماریهای کلیوی و درمان دیابت	۲۹ ۴۹

ادامه جدول ۱- گونه‌های گیاهی دارویی موجود در منطقه مورد مطالعه

خانواده	اسم علمی	اسم فارسی	مواد مؤثره، ترکیب‌های شیمیایی (موجود در گل، میوه و سایر اندامهای گیاه)	خواص دارویی (در اندام مورد استفاده)	منبع
Euphorbiaceae	<i>Euphorbia helioscopia</i> L.	فرفیون		ریشه آن اثر قی‌آور، مسهلی و دانه‌اش اثر مسهلی دارد. از شیرابه گیاه جهت از بین بردن زگیل	۲۰
Grossulariaceae	<i>Ribes orientale</i> Desf.	گالش انگور شرقی	آنتوسیانوزیدی	میوه، مدر، ملین و مسهل، اثر ضد باکتریایی، عفونت معده و روده و رفع یبوست، تنظیم فشار خون	۳۵
Hypericaceae	<i>Hypericum perforatum</i> L.	علف چای، گل راعی، هوفاریقون	Hyperine، هیپریسین و ترکیب‌های ترپنئیدی	سرشاخه گلدار، هضم‌کننده، سرشاخه گلدار حاوی اسانس و مسکن اعصاب، قیاض و تانی شنبیه تانن چای، هیپرین تقویت‌کننده دستگاه تنفسی و رحمی، محرک و مقوی سیستم دفاعی بدن، ضد افسردگی، ضد سرطان و ویروس ایدز، مسکن و مسهل صفر	۵ ۳۱ ۳۰ ۳۹ ۱۶ ۱۴ و ۴۲
Labiatae	<i>Lamium album</i> L.	گزنه سفید	تانن، موسیلاژ، قند (استاکیوز)، یک گلوگزید، ساپونین	سرشاخه‌های گلدار، قیاض و دارای اثرات ضد تورمی و مدر. مفرح و التیام‌دهنده، در آب آوردن انساج، بیماریهای دستگاه تنفس و طحال، عدم رفع ادرار و ترشحات زنانگی	۲۰ ۴۲
Labiatae	<i>Leonurus cardiaca</i> L.	دم شیر	اسیدهای آلی نظیر اسید مالیک، اسید وینیک و اسید سیتریک، رزین‌ها، یک ماده روغنی	اندام‌های هوایی، مقوی، قیاض، نیرو دهنده، خلط آور، ضد تشنج، مقوی قلب و قاعده‌آور، محرک انقباض رحم، شل‌کننده عضلات	۲۰ ۴۲ ۱۵
Labiatae	<i>Origanum vulgare</i> L.	مرزنجوش یا پونه کوهی	تانن، اسانس روغنی حاوی ۶۰٪ Terpineol، کاروتن، ویتامین C، ماده تلخ،	سرشاخه‌های گلدار این گیاه دارای اثر نیروده، مدر، مقوی معده، مسکن اعصاب، قاعده‌آور، ملین، رفع ضعف عمومی بدن، ضد سرطان، رفع دردهای میگرنی، در استعمال خارجی بصورت مالش در محل شکستگی‌ها و بی‌حسی اعضا و دندان درد، خاصیت ضد عفونی‌کنندگی	۲۰ ۴۲ ۳۹ ۱۴ ۱۶ ۴

ادامه جدول ۱- گونه‌های گیاهی دارویی موجود در منطقه مورد مطالعه

خانواده	اسم علمی	اسم فارسی	مواد مؤثره، ترکیب‌های شیمیایی (موجود در گل، میوه و سایر اندامهای گیاه)	خواص دارویی (در اندام مورد استفاده)	منبع
				سرشاخه های گلدار، در موارد	۴۵
				تأخیر حالت قاعدگی و سختی	۳۷
Labiatae	<i>Salvia sclarea</i> L.	مریم گلی	در اسانس این گیاه ترکیب لینالیل استات، جرماکرن - دی و لینالول	وقوع آن، ضعف عمل دستگاه هضم، ضد سرطان، ضد نفخ و احساس چنگ زدگی در معده	۳۹
				سرشاخه گلدار	۴۸
				تسهیل کننده عمل هضم، مقوی	۴۳
				معده، ضد سرطان، رافع اسهالهای	۲۰
Labiatae	<i>Satureja hortensis</i> L.	مرزه	کارواکرول و ۲۰ تا ۲۵ درصد سیمن Cymene	حاد و مزمن، ضد نفخ، اشتها آور و در تقویت جنسی، خاصیت ضد	۴۲
				بakteri، درمان نقرس، توقف	۱۶
				عادت ماهیانه زنان	۲۶
				اسانس حاوی پولسه ژون	۴
Labiatae	<i>Mentha longifolia</i>	پونه	(Pulegone)، متول، متون، سیثول، کارول، سابین، لینالول، کاریوفیلن،	اندام‌های هوایی، معرق، محرک، قاعد آور، بادشکن، تبیر و برطرف کننده عفونتهای ریه، ضد عفونی کننده	۳۹
				اسانس، ماده تلخ بتائین Betaine	۲۰
Labiatae	<i>Stachys lavandulifolia</i>	چای کوهی		مقوی معده، رافع ناراحتی‌های دستگاه هاضمه	۲۰
				اندام‌های هوایی مقوی معده، رفع	۲۰
Labiatae	<i>Ballota nigra</i>	انجیده سیاه	تانن، گلوکوساپونین، گلوکزید فلاوونیک	ناراحتی‌های عصبی، ضعف اعصاب، مدر، قاعده آور	۴۲
				ایزوتبائین isothebaine مرفوتبائین morphothebain، تبائین، اترمتیلیک از ماده اخیر، پروتروپین protopine، گلو سین glaucine، مواد رزینی	۲۰
Papaveraceae	<i>Papaver orientale</i> L.	خشخاش شرقی		شیره گیاه، مسکن و خواب آور	۲۰
				گل و میوه، اثر ضد تشنج	۲۰
Papilionaceae	<i>Lotus corniculatus</i> L.	آهوماش زرد	مقدار بسیار جزئی از اسید سیانیدریک است. دانه‌اش دارای ۷ درصد ماده روغنی است	رفع عوارض عصبی مانند بیخوابی، اضطراب	۲۰
				برگها در نارسایی دستگاه دفع ادرار و	۲۰
				بیماریهای ناشی از اسکوربوت، در کمی اشتها مؤثرند.	۸
Polygonacea	<i>Rumex acetosa</i>	ترشک	ترکیب‌های آنتراکینونی (رومی سین Rumicine)	ریشه، مقوی، ملین و قابض قوی و در درمان برخی از بیماریهای پوستی مؤثر است.	۲۰

ادامه جدول ۱- گونه‌های گیاهی دارویی موجود در منطقه مورد مطالعه

خانواده	اسم علمی	اسم فارسی	مواد مؤثره، ترکیب‌های شیمیایی (موجود در گل، میوه و سایر اندامهای گیاه)	خواص دارویی (در اندام مورد استفاده)	منبع
Polypodiaceae	<i>Polypodium vulgare</i>	بسفایج، بسپایک	ریزوم دارای تانن، موسیلاژ، مواد	ریزوم دارای اثر خلط‌آور، ملین،	۲۱
			مانیت، قند	مسهلی ملایم و صفرابر و درمان ورم مجاری فوقانی تنفسی	۴۲
Portulacaceae	<i>Portulaca oleracea</i>	خرغه	آب، مواد لعابی، پکتین و مواد	اندام های هوایی، تصفیه کننده	۲۰
			چرب	خون، رافع التهاب های داخلی دستگاه هاضمه، ملار و ضد اسکوربوت	
Punicaceae	<i>Punica granatum L.</i>	انار	تانن (اسیدتانیک)، اسیدپونیکوتانیک، الکلوتید	میوه، قابض ضد سرطان	۱۹ ۲۰
Rhamnaceae	<i>Paliurus Spina-Christi Miller</i>	سیاه تلو	فلاوونوئید	مدر، نیرو بخش و قابض	۴۴
Rhamnaceae	<i>Rhamnus cathartica L.</i>	خوشه انگور	گزانتورام نین		۴۲
			(xanthorhamnine)، آنتراکینون	مدر، ملین، مسهل	۲۹
Rosaceae	<i>Crataegus monogyna</i>	زالزالک	اسیدهای آلی، تانن، نوعی اسانس	گل، برگها و میوه، مقوی قلب، تب‌بر، برای تپش قلب و اضطراب، تنظیم فشارخون	۱۵ ۲۶ ۳۳
			روغنی، ویتامین های C و B		۴۲
			اسید سیتریک و تارتریک		
Rosaceae	<i>Mespilus germanica L.</i>	درخت ازگیل	تانن، موسیلاژ، اسید مالیک، اسید سیتریک و تارتریک	میوه، قابض، رفع آفت، ورم مخاط گلو	۱۹
Rosaceae	<i>Prunus spinosa L.</i>	گوجه وحشی	تانن، فلوپافن، قندهای مختلف، اسیدمالیک، پکتین	میوه، قابض، ضد سرطان، مدر، ملین	۲۰ ۳۹
Rosaceae	<i>Rosa canina L.</i>	نسترن وحشی	اسیدسیتریک، اسیدمالیک، قند، تانن و ویتامین C	گل و میوه، ضد سرطان، افزاینده مقاومت بدن در برابر بیماریها، رفع بی‌خوابی و آرامش اعصاب، کاهش اسید اوریک و معالجه ناراحتی‌های ناشی از نقرس، تصفیه خون	۳۹ ۴ ۴۲ ۱۲ ۲۶
			اسیدسیتریک، اسیدمالیک، قند، تانن و ویتامین C		
			اسیدسیتریک، اسیدمالیک، قند، تانن و ویتامین C		
Rosaceae	<i>Sorbus boissieri C. K. syn. S. aucuparia L.</i>	تیس	تانن، لوروسرازین (laurocerasine)، سوربیتول (sorbitol)، اسیدهای آلی	میوه، مدر، قاعده‌آور، ضد اسکوربوت و بطور ملایم قابض، مسهل ملایم و رافع ناراحتی‌های دستگاه تنفسی، بواسیر و سختی ادرار	۲۸ ۱۹ ۴۲
Rosaceae	<i>Agrimonia eupatoria L.</i>	غافث	فیتوسترین، گلوکزید به نام eupatorine	سرشاخه‌های گلدار، ضد سرطان، قابض در درمان ترشحات معدده‌ای، روده‌ای و اسهال	۳۹ ۴۲ ۲۰

ادامه جدول ۱- گونه‌های گیاهی دارویی موجود در منطقه مورد مطالعه

خانواده	اسم علمی	اسم فارسی	مواد مؤثره، ترکیب‌های شیمیایی (موجود در گل، میوه و سایر اندامهای گیاه)	خواص دارویی (در اندام مورد استفاده)	منبع
			تانن و گلوکزیدی، اسیدهای آزاد	برگ میوه و ریزوم، اثر قابض و	۱۹
Rosaceae	<i>Fragaria vesca</i> L.	توت فرنگی وحشی	مالیک، سیتریک، وینیک ویتامین C، املاح آهن	مدر، ضد سرطان، برگ‌های این گیاه نوشیدنی مقوی برای افراد عصبی و کم خون	۳۹ ۴۲
Rosaceae	<i>Geum urbanum</i> L.	علف مبارک	ریزوم و ریشه تازه گیاه دارای تانن فراوان و هتروزیدی به نام ژئین (geine)	ریزوم و ریشه گیاه دارای اثر مقوی، قابض، کاتاره معده - روده، رافع اسهالهای شدید	۱۹ ۴۲
Rosaceae	<i>Potentilla reptans</i> L.	پنجه برگ	تانن	ریزوم، برگ قابض خوبی است و از آن برای تقویت عمل دستگاه هضم استفاده می‌شود.	۱۹
Rosaceae	<i>Rubus caesius</i> L.	تمشک کبود	برگ، دارای مواد آلبومینوئیدی فراوان و تانن، میوه حاوی مواد قندی، اسیدهای آلی، به مقدار کم اینوزیت، صمغ، پکتین، کمی مواد چرب، پنتوزان	برگ، جوانه، گل و ریشه، بطور ملایم، اثر قابض، بند آورنده خون، ضد دیابت، مقوی و تصفیه کننده خون	۲۰
Rubiaceae	<i>Asperula odorata</i> L.	شیر پنیر (گل مروارید) عطری	کومارین اسید آسپرتانیک گلوکزید	آرام‌کننده دردهای عصبی و خواب آور	۱۹
Rubiaceae	<i>Galium verum</i> L.	شیر پنیر	اسیدگالی تانیک و اسید سیتریک، ماده رنگی قرمز از گروه آلیزارین	اعضای هوایی این گیاه دارای خاصیت آرام کننده، مدر، قابض، در بیماری های مجاری ادرار	۴۲ ۱۹
Scrophulariaceae	<i>Verbascum phlomoides</i>	گل ماهور	آلکالوئیدی به نام امتین و ساپونین	گلها، معرق، خلط آور و قی آور برگهای تازه، بصورت کمپرس در التیام زخم‌ها	۴۲ ۲
Solanaceae	<i>Hyoscyamus niger</i> L.	بنگدانه	الکالوئیدهای مهم مانند هیوسامین، هیوسین و آلکالوئیدی از نوع تربیتوفان واقعی بوده و سمی	برگها و دانه، ضد تشنج، آرام کننده درد، مخدر، بازکننده مردمک چشم و خواب‌آور، ضد سرطان، عصاره روغنی برگهای این گیاه به‌عنوان مرهم درد و در بیماری داءالرقص	۳۹ ۱۴ ۲۹ ۴
Taxaceae	<i>Taxus baccata</i> L.	سرخدار	تاگزین Taxine، گلوکزیدی بنام تاگزین کاتین (سمی)	برگهای جوان، ضد سرطان بالا بردن فشارخون و تحریکات دودی	۴۲ ۳۹ ۲۴

ادامه جدول ۱- گونه‌های گیاهی دارویی موجود در منطقه مورد مطالعه

خانواده	اسم علمی	اسم فارسی	مواد مؤثره، ترکیب‌های شیمیایی (موجود در گل، میوه و سایر اندامهای گیاه)	خواص دارویی (در اندام مورد استفاده)	منبع
Ulmaceae	<i>Ulmus minor</i> Miller Syn. <i>Ulmus campestris</i>	اوجا	پوست دارای تانن، موسیلاژ، فیتوسترین، سیستوسترین (sistosterine)، فلوربافنن (phlobaphene)	پوست گیاه در درمان ناراحتی‌های هاضمه و روده‌ای	۲۰ ۴۲
Umbelliferae	<i>Sanicula europaea</i> L.	مرهمی	اسانس، تانن، یک ماده تلخ، رزین، املاح معدنی و یک ساپونین	ملایم، مقوی معده، التیام‌دهنده زخم	۱۹
Umbellifereae	<i>Heracleum persicum</i>	گلپر	آنتول ترکیب عمده اسانس است. ریشه گیاه حاوی کومارینهای مختلفی است.	میوه‌های خشک شده، طعم‌دهنده، محلول‌های دهان شوی، گرد میوه ضد نفخ و رافع ناراحتی‌های سوء هضم ریشه گیاه معالج بیماریهای پوستی	۵ ۴
Urticaceae	<i>Urtica dioica</i> L.	گزنه	تانن، موسیلاژ، نوعی ماده موسمی، اسید فرمیک، یک فیتوسترین، نیترات پتاسیم و کلسیم، ترکیب‌های آهن‌دار، نوعی گلوکزید	برگها، مسهل، قاعده‌آور و ضد کرم، محرک معده و ترشحات آن و حرکات دودی شکل روده، ضد سرطان، کاهنده درد نقرس	۲۰ ۳۹ ۱۶

گیاهان مورد استفاده در طب سنتی

جنگلهای ارسباران به واسطه برخورداری از شرایط مناسب فیزیوتوپوگرافیکی و اقلیمی از غنای بالایی در زمینه فلور گیاهان دارویی برخوردار است و گیاهان موجود در عرصه جنگلها و مراتع از گذشته دور توجه ساکنان این ناحیه را به خود جلب نموده است. در این زمینه ساکنان بومی منطقه ارسباران با بهره‌گیری از تجربه‌های پیشینیان از گیاهان دارویی برای درمان و پیشگیری بیماریها استفاده می‌نمایند. در مجموع، طب سنتی و باورهای مردمی در مورد گیاهان دارویی در منطقه مورد مطالعه از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. نتایج بررسی‌ها نشان داد که از میان گونه‌های گیاهی دارویی موجود در منطقه، گیاهان خانواده‌های Labiatae،

Umbellifereae، Urticaceae، Rosaceae، Compositae و Grossulariaceae به ترتیب دارای بیشترین مصرف می‌باشند. گونه‌های معرفی شده در طب سنتی کاربرد فراوانی داشته و توسط افرادی که در این زمینه خبره هستند، مصرف و یا به دیگران برای مصرف توصیه می‌شوند. بیش از ۴۰ گونه گیاهی در طب سنتی مردم محلی منطقه دارای کاربرد دارویی است که از مهمترین و رایج‌ترین این گونه‌ها می‌توان به *Satureja hortensis* مرزه و *Mentha longifolia* پونه با نام محلی یارپز، برای درمان سرماخوردگی و گرفتگی و التهاب گلو، برای درمان دردهای مختلف گونه‌های *Achillea millfolium* بومادران و با نام محلی ایسی اوت و کاسنی *Cichorium intybus*، در طب سنتی منطقه اشاره کرد. گونه‌های *Stachys*

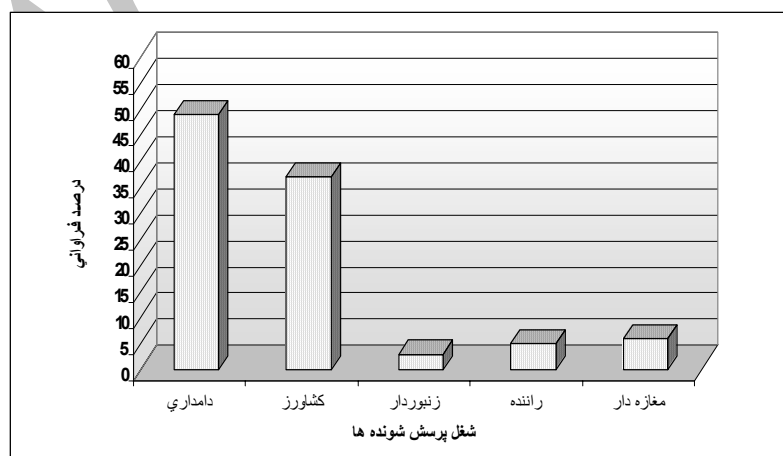
می‌شود. میوه‌های این گیاه دارای خاصیت مسهلی شدیدی نیز می‌باشد. از سایر گونه‌ها، *Ribes biebersteinii* گالش انگور شرقی (مظفریان، ۱۳۸۳) با نام محلی قره‌قات است که دارای ترکیب‌های آنتوسیانوزیدی است و دم‌کرده میوه آن به‌عنوان تنظیم‌کننده فشار خون در بین اهالی منطقه مرسوم است.

نتایج تحلیل داده‌ها

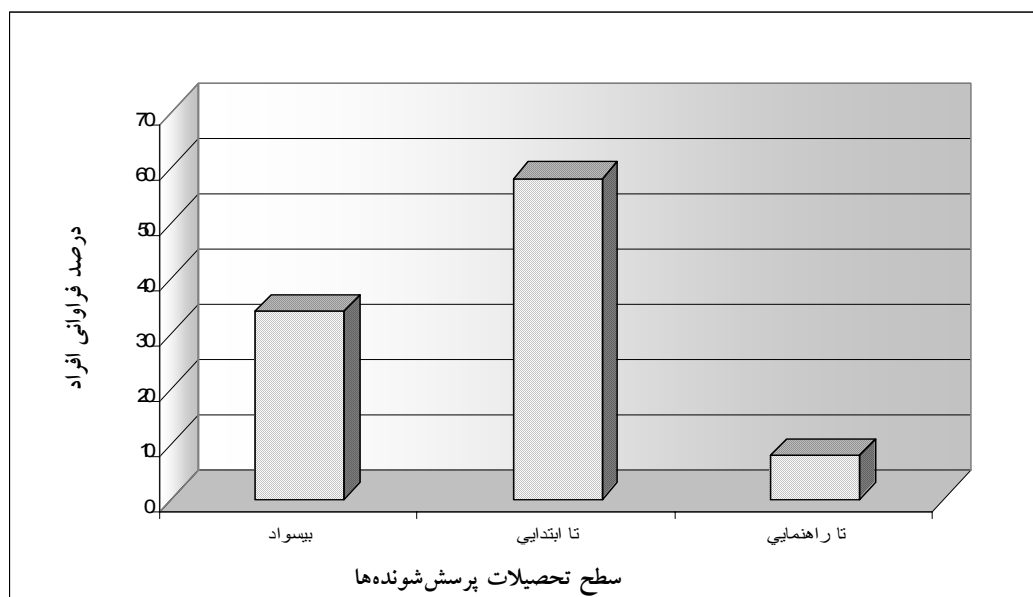
در این مطالعه پس از شناسایی گیاهان دارویی مورد استفاده توسط مردم بومی، به بررسی اثر فاکتورهای مؤثر بر دانش بومی مردم محلی که حاصل تجربه سالها تعامل بشر با طبیعت و شناخت آن و گیاهان است، پرداخته شده است.

با توجه به نتایج اطلاعات پرسشنامه‌های ارائه شده، اشتغال افراد پرسش شونده بیشتر دامداری، در درجه دوم کشاورزی و مطابق شکل ۲، رانندگی، مغازه‌داری، رانندگی و زنبورداری است. مطابق شکل ۳، سطح تحصیلات عموم افراد پرسش شونده شامل خواندن و نوشتن تا ابتدایی است.

schetscheglevii پولک و *Anthemis sp.* بابونه نیز در طب سنتی منطقه دارای جایگاه ویژه‌ای می‌باشد. برای درمان زخم‌ها در برخی روستاها از چله‌داغی *Eremostachys laciniata* به صورت ضماد استفاده می‌شود و در این‌گونه موارد در گذشته از گونه‌های جنس *Verbascum sp* نیز استفاده می‌شد که الان کمتر مورد توجه است. برخی گیاهان منطقه، به‌عنوان نوشیدنی و مصرفی برای استفاده درمانی در برابر زکام و همچنین خاصیت تصفیه‌کنندگی خون استفاده می‌شود که شامل گونه *Stachys lavandulifolia* یا چای کوهی و *Portulaca oleraca* با نام خرفه است. برای درمان و تسکین درد ناشی از گزش مگس‌های پارازیت دامی در محل زخمهای پوستی دام در طب سنتی منطقه از *Sambucus ebulus* پلم یا آقطی به صورت ضماد در محل زخم استفاده می‌شود. گونه‌های مختلف خانواده نعناع برای برطرف نمودن دردهای گوارشی، تسکین اعصاب و درمان کم‌خوابی مورد استفاده در طب سنتی مردم محلی می‌باشد. در برخی روستاها از *Ecballium elaterium* که حاوی ترکیب‌های سیستوتوکسیک‌الترین و کوکوریبتاسین می‌باشد برای رفع سردردها استفاده

شکل ۲- درصد فراوانی شغل افراد مورد پرسش در منطقه مورد مطالعه

شکل ۳- درصد فراوانی سطح تحصیلات افراد مورد پرسش در منطقه مورد مطالعه

نداشته است. ولی در سطح ۵٪ مشخص گردید که بین میزان شناخت افراد با گیاهان دارویی و حضور و عدم حضور پزشک و بهداشت در روستا، رابطه معنی‌داری وجود دارد. فاکتور حضور بهداشت در روستا برای هر سه حالت اصلی، قمری و سیار ۱ یکسان در نظر گرفته شده است (جدول ۲).

با توجه به فاکتورهای مؤثر در میزان شناخت گیاهان دارویی توسط مردم بومی و محلی، نتایج حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها با استفاده از آزمون ناپارامتری -kruskal-Wallis، نشان داد که رابطه معنی‌داری بین شغل افراد و شناخت گیاهان دارویی وجود ندارد، بنابراین نوع اشتغال مردم محلی تأثیری در شناخت افراد از گیاهان دارویی

جدول ۲- رابطه بین میزان شناخت افراد و نوع اشتغال آنها (Occupation) و حضور بهداشت در روستا (HealthCA)

HealthCA ¹	Occupation	
۶/۴۸۳*	۴/۶۴۳	Chi-Square
۲	۴	df
۰/۰۳۹	۰/۳۲۶	Asymp. Sig.

*: در سطح ۹۵٪ معنی‌دار است.

۱- حضور خانه بهداشت به صورت اصلی یعنی در روستا خانه بهداشت و پزشک وجود دارد، روستاهای قمری وابسته به این شبکه بهداشت روستاهای اصلی هستند و در حالت سیار خدمات سازمان بهداشت، در روستا از هر چند ماه به شکل سیاری صورت می‌گیرد.

ندارد، ولی بین میزان شناخت گیاهان دارویی و میزان دسترسی جنگل‌نشینان به شهرهای اطراف جهت معالجه با دقت ۹۹٪ رابطه معنی‌داری وجود دارد، بنابراین با توجه به موقعیت جغرافیایی روستاها، در منطقه روستاهایی که در مرکز حوضه آبخیز پراکنده‌اند و از محدودیت تردد برای شهرهای نزدیک برخوردارند، بیشتر با گیاهان دارویی بومی محل آشنا هستند و بالطبع میزان آشنایی با گیاهان نیز در مناطق بیشتر مشاهده می‌شود.

برای آزمون رابطه بین میزان شناخت گیاهان دارویی و فاکتورهایی مانند سن افراد محلی (age)، سطح تحصیلات (Literacy)، میزان مصرف داروهای شیمیایی توسط افراد (ChemicalDC)، میزان دسترسی جنگل‌نشینان به شهرهای اطراف جهت معالجه (AvailTCity) از ضریب همبستگی اسپیرمن استفاده شد.

مطابق جدول شماره ۳، بین میزان شناخت گیاهان دارویی با فاکتور سن، سطح تحصیلات و میزان مصرف داروهای شیمیایی توسط افراد رابطه معنی‌داری وجود

جدول ۳- بررسی رابطه بین شناخت گیاهان دارویی با سن، سواد، دسترسی به شهرها و مصرف داروهای شیمیایی

ChemicalDC	AvailTCity ¹	Literacy	Age	Correlation Coefficient
-۰/۱۹۷	۰/۴۲۲**	-۰/۶۳	۰/۱۳۸	
۰/۰۸۲	۰/۰	۰/۶۲۰	۰/۲۷۳	Sig. (2-tailed)

** همبستگی در سطح ۹۹٪ معنی‌دار است.

۱- میزان دسترسی شامل مجموعه‌ای از فاکتورهایی مثل میزان فاصله روستا از جاده اصلی جهت عبور و مرور به شهرهای نزدیک برای مداوا و همچنین مدت زمان قابل تردد از روستا به شهرهای نزدیک می‌باشد.

بحث

افراد مورد مطالعه در درمان تعداد زیادی از بیماریهای خود از گیاهان دارویی استفاده می‌کنند و معتقدند که داروهای گیاهی نسبت به داروهای شیمیایی ارزانتر و از نظر عدم ایجاد عوارض جنبی برتری دارند. با توجه به نتایج حاصل از پرس و جوی محلی، این درصد در منطقه مورد مطالعه کمتر است. عواملی مانند دسترسی به درمان از طریق حضور پزشک و خانه‌های بهداشت، باعث کاهش درصد افرادی که از گیاهان دارویی استفاده می‌کنند شده است. مهمان‌نواز و موسوی (۱۳۸۴) با بررسی دانش و اعتقاد مردم سمنان نشان دادند که در رابطه با آگاهی و شناخت افراد نسبت به گیاهان دارویی، رابطه بین شناخت افراد از گیاهان دارویی با مصرف آن در بیماریها و اعتقاد به تجویز

کاربرد محلی و دانش بومی در زمینه استفاده از گیاهان دارویی در جهان دارای ارزش و اهمیت ویژه‌ای می‌باشد و می‌تواند یکی از پایه‌های تحقیقات در زمینه گیاهان دارویی گردد (نجفی و همکاران، ۱۳۸۴). با توجه به تجزیه و تحلیل داده‌ها، سن افراد و همچنین سطح تحصیلات آنها ارتباطی با میزان شناخت گیاهان دارویی منطقه ندارد، ولی اثرهای دور بودن روستا از شهرهای اطراف برای دسترسی به مراکز درمانی و زمان قابل تردد به این مراکز، بخوبی در میزان شناخت اهالی و همچنین میزان مصرف گیاهان برای درمان بیماری، قابل مشاهده است. مطابق با نتایج تحقیقات جعفری کوخندان (۱۳۸۴)، در ایل بزرگ قشقایی، ۸۳٪ از

رایج در منطقه دارد، می‌توان گیاهان خانواده نعنائیان، قره‌قات، زالزالک، آردوج و ارس را نام برد (برزگر قاضی و همکاران، ۱۳۸۱). با شناسایی گونه‌های گیاهی دارویی موجود در حوضه آبخیز تحت مطالعه، که شامل ۵۶ جنس متعلق به ۳۰ خانواده مختلف گیاهیست، می‌توان به توانایی بالای تولید گیاهان دارویی در منطقه پی برد و از آنجا که به مواد مؤثره محلی هر سرزمینی در همه جا نمی‌توان به آسانی دسترسی پیدا نمود و خصوصیات مواد مؤثره برخی از کموتیپ‌های بومی، بیان‌کننده قابلیت‌های داروژایی محل رویش آن کموتیپ‌ها است (باقری، ۱۳۸۴)، اهمیت حفاظت و احیای فلور گیاهان دارویی ارسباران بیشتر خواهد شد. جنگلها نقش بسزایی در زندگی مردم بومی مقیم در کوهها و دشت‌های جنگلی دارد، هم از جهت تولید آب چشمه‌ها و هم تنوع تولیدات باارزش دیگری که به‌همراه دارد. علاوه بر سایر تولیدات جنگل، در قرن حاضر مردم بومی برای اهداف درمانی نیز از گیاهان آن سود می‌برند (Kala & Almora, 2005). برای بهره‌برداری پایدار از پوشش گیاهان دارویی وحشی از طبیعت، نیازمند ارزیابی خیلی دقیقی از پراکنش و فراوانی این گونه‌ها در عرصه منابع طبیعی می‌باشد (Jeremy et al., 2006).

منابع مورد استفاده

- ابراهیمی، ت.، ۱۳۵۴. فیتوسوسپولوژی و کارتوگرافی گیاهی جنگل تحقیقاتی ارسباران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم، دانشگاه تبریز، ۱۱۰ صفحه.
- اداره کل منابع طبیعی استان آذربایجان شرقی، ۱۳۸۵. طرح جنگلداری چند منظوره حوزه مردانم چای- ارسباران. بخش اول، مطالعات پایه، جلد هشتم، مطالعات مرتع، مهندسین مشاور پایدار طبیعت و منابع، ۸۱ صفحه.
- امیدبیگی، ر.، ۱۳۸۴. تولید و فراوری گیاهان دارویی. انتشارات قدس رضوی، جلد دوم، ۴۳۸ صفحه.

تحت نظر پزشک، معنی‌دار نیست، ولی رابطه بین اعتقاد به تأثیر گیاهان دارویی در درمان بیماری با جایگزینی آنها به جای داروهای شیمیایی و رابطه بین شناخت و توصیه به مصرف گیاهان دارویی به یکدیگر، معنی‌دار است؛ یعنی افرادی که گیاهان دارویی را می‌شناسند، در بیماریها به دیگران توصیه می‌کنند که از گیاهان دارویی استفاده کنند. با توجه به نتایج تحلیل‌های آماری انجام شده از اطلاعات پرسشنامه‌ها، سن و سطح تحصیلات افراد در میزان شناخت گیاهان دارویی مؤثر نیستند، ولی فاکتورهایی مانند عدم دسترسی به پزشک و شهرهای اطراف جهت درمان و وجود جاده‌های ارتباطی اثر معنی‌داری در استفاده و شناخت گیاهان دارویی منطقه توسط مردم محلی و جنگل‌نشینان دارند. نتایج نشان می‌دهد عدم دسترسی به پزشک و بیمارستان جهت معالجه، باعث افزایش شدت وابستگی به طبیعت شده و بدین ترتیب باعث افزایش اطلاعات ساکنان در ارتباط با فلور گیاهان دارویی اطراف خود شده است. با توسعه صنعت و ارتباطات در منطقه دانش مرتبط با گیاهان و درمان در حال تحلیل خواهد بود، بنابراین مطالعه و ثبت آن ضروری خواهد بود. جنگلهای ارسباران که در ارتفاعات رشته‌کوه قره‌داغ در شرایط اکولوژیکی خاص بوجود آمده‌اند، سبب تشکیل جوامع متنوع حیاتی، ترکیب گونه‌ای و فلور نسبتاً غنی شده است (ابراهیمی و نیشابوری، ۱۳۵۴)؛ به‌طوری که طبق مطالعات انجام شده، تاکنون بیش از ۱۳۴۴ گونه گیاهی در منطقه شناسایی شده است که به ۴۹۳ جنس و ۹۷ تیره تعلق دارند. از این تعداد، ۸۰ گونه از آنها جنگلی بوده و ۴۰ تا جزو گونه‌های مهم دارویی می‌باشد. برخی از گونه‌ها از لحاظ تنوع ژنتیکی، اسانس و ترکیب موجود، منحصر به فرد می‌باشد. از جمله گونه‌های مهم دارویی که مصرف سنتی و

- باقری، ا.، ۱۳۸۴. بهینه‌یابی اقتصادی کشت گیاهان دارویی. همایش ملی توسعه پایدار گیاهان دارویی، مشهد، ۷-۵ مردادماه: ۶۱۳.
- برزگر قاضی، ا.، ۱۳۸۱. مطالعه رویشگاه سرخدار در حوزه‌های کلیبر و ایلگنه چای از جنگلهای ارسباران. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم کشاورزی، دانشگاه گیلان.
- ثاقب طالبی، خ.، ساجدی، ت. و یزدیان، ف.، ۱۳۸۴. نگاهی به جنگلهای ایران. انتشارات مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، ۵۵ صفحه.
- جعفری کوخندان، ع.، ۱۳۸۴. طب سنتی در ایل بزرگ قشقایی. همایش ملی توسعه پایدار گیاهان دارویی، مشهد، ۷-۵ مردادماه: ۴۷۷.
- دوازده امامی، س.، ۱۳۸۲. کاربردهای گیاهان دارویی. انتشارات نصح، کتابخانه ملی ایران، ۱۱۳ صفحه.
- رضوی، س.م.، ۱۳۸۴. گیاهان دارویی. انتشارات تلاش، کتابخانه ملی، ۱۷۰ صفحه.
- زرگری، ع.، ۱۳۵۵. گیاهان دارویی، جلد دوم، انتشارات دانشگاه تهران، ۹۷۶ صفحه.
- زرگری، ع.، ۱۳۵۶. گیاهان دارویی، جلد چهارم، انتشارات دانشگاه تهران، ۹۷۰ صفحه.
- زرگری، ع.، ۱۳۸۳. گیاهان دارویی، جلد پنجم، انتشارات دانشگاه تهران، ۱۰۱۰ صفحه.
- سادات طباطبائی، ن. و مازندرانی، م.، ۱۳۸۶. بررسی نیازهای اکولوژیک و اتنوبوتانی گیاه دارویی زرشک (*Berberis vulgaris* L.) در منطقه کوهستانی چهارباغ واقع در جنوب شرق استان گلستان. سمینار ملی زیست‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرند، ۲۶-۲۷ اردیبهشت‌ماه.
- سادات طباطبائی، ن. و مازندرانی، م.، ۱۳۸۶. معرفی برخی از گونه‌های دارویی و بومی استان گلستان با اثر ضد پاتوژنیک بر گیاهان زراعی. همایش نقش گیاهان دارویی در توسعه پایدار، دانشگاه آزاد اسلامی واحد شبستر، ۲۲ اسفندماه: ۱۷۶-۱۷۳.
- صمصام شریعت، ه.، ۱۳۸۲. پرورش و تکثیر گیاهان دارویی. مرکز انتشارات مانی، اصفهان، ۸۶ صفحه.
- عرفانی، ح.، ۱۳۸۴. صد گیاه و هزار درمان. انتشارات سکه، ۴۸۰ صفحه.
- عماد، م.، ۱۳۵۷. شناسایی گیاهان دارویی، صنعتی مرتعی و جنگلی و موارد مصرف آنها. جلد اول، انتشارات توسعه روستایی، ۱۰۰ صفحه.
- عماد، م.، ۱۳۵۸. شناسایی گیاهان دارویی، صنعتی مرتعی و جنگلی و موارد مصرف آنها. جلد سوم، انتشارات توسعه روستایی، ۱۵۲ صفحه.
- مهمان‌نواز س.ا. و موسوی، ا.، ۱۳۸۴. دانش، اعتقاد و عملکرد مردم شهرستان سمنان نسبت به گیاهان دارویی. همایش ملی توسعه پایدار گیاهان دارویی، مشهد، ۷-۵ مردادماه: ۵۹۴.
- میرزا، م.، ۱۳۵۸. شناسایی ترکیب‌های فرار اسانس و عصاره گیاه *Salvia sclarea*. تحقیقات گیاهان دارویی و معطر، انتشارات مؤسسه تحقیقات جنگلها و مراتع کشور، ۴: ۱۳۶-۱۱۵.
- نجفی، ق.، کلوندی، ر. و صفی‌خانی، ک.، ۱۳۸۴. معرفی دانش بومی و یافته‌های جدید گیاه دارویی *Primula auriculata*. همایش ملی توسعه پایدار گیاهان دارویی، مشهد، ۷-۵ مردادماه: ۵۹۶.
- Jeremy R.S., Nimal, S., Karunaratne, L. and Mahindapala, R., 2006. Rapid inventory of wild medicinal plant populations in Sri Lanka. *Biological Conservation*, 132: 22-32.
- Kala, C.P. and Almora, k., 2005, Revitalizing Traditional Herbal Therapy by Exploring Medicinal Plants: A Case Study of Uttaranchal State in India. *Plant Institute of Himalayan Environment & Development*, 263-643.

Identification of Arasbaran medicinal plants and ethnobotanical study of rural people knowledge (Case Study: Arasbaran forest, Mardanaghom watershed)

E. Zolfeghari^{1*}, I. Adeli², V. Mozafarian³, S. Babaiy² and Gh. Habibi Bibalan⁴

1*- Corresponding author, PhD. Student, Islamic Azad University, Science & Research Branch, Tehran, Iran

E-mail: Eslam.zolfeghari@yahoo.com

2- Islamic Azad University, Science & Research Branch, Tehran, Iran

3- Research Institute of Forest and Rangelands, Tehran, Iran

4- Islamic Azad University, Shabestar Branch, Iran

Received: March 2010

Revised: June 2011

Accepted: July 2011

Abstract

Native and endemic plants are considered as genetic reserves of every habitat and due to favorable morphological traits, resistance to pests and diseases and adaptation to ecological conditions are of utmost importance. The aim of the current research was to identify medicinal plants from Arasbaran flora, Mardanaghomchay watershed and ethnobotanical study related to medicinal plants and its determinant factors. To achieve this goal, after identifying the region's flora and separation of the medicinal plants, data were randomly collected through questionnaires as 180 samples were taken from the population over 20 years old. The results showed that 30% of the region's flora included valuable medicinal plants belonging to 56 genera and 30 families, among them *Labiatae*, *Compositae*, *Rosacea*, *Urticaceae*, *Umbellifereae* and *Grossulariaceae* respectively were more harvested by local people for medicinal purposes. Data analysis of the questionnaires in SPSS software with coefficient correlation of Spearman and Kruskal-Wallis test revealed that among the effective factors on identification of medicinal plants in the region, the relationship between knowledge and harvesting of medicinal plants and access to rural health center for treatment was significant ($P= 0.05$). It means that access to the physician has been effective on knowledge of the local people with medicinal plants and its relation with access of foresters to surrounding towns for cure is significant while there was no significant relation between the knowledge and rural people age, literacy level and the consumption of synthetic drugs ($P= 0.05$).

Key words: Endemic, ethnobotanical study, kruskal-Wallis test, spearman coefficient correlation.